

**NAMUS GEREKÇESİYLE ÖLDÜRÜLME YA DA KENDİ CANINA KIYMA:
KADIN CİNSELLİĞİ ÜZERİNDE BASKILARIN BENZER KOŞULLARDA FARKLI SONUÇLARI MI? ¹
Doç. Dr. Filiz Kardam***

2000 yılının Haziran ayında New York'ta yapılan Birleşmiş Milletler özel oturumunun (Pekin+5 toplantısı) Sonuç Bildirgesi'nde Türkiye'den kadın katılımcıların da katkısıyla, namus gerekçesiyle işlenen cinayetler kadına yönelik geleneksel şiddet uygulamaları kapsamına alındı. Böylece ilk kez, bu tür cinayetler bir insan hakları ihlali olarak BM resmi belgelerine ve devletlerin insan hakları konusundaki yükümlülükleri arasına girdi. Bu durum, hiç kuşkusuz kadınlar için önemli bir kazanımdı.²

O günlerin kısa bir süre ardından, Güneydoğu bölgesinde ve özellikle de Batman'da dikkat çekici bir biçimde yükselen kadın intiharları, kadın üzerinde namusa dayalı baskıların önemini farklı boyutlar ve yeni sorularla birlikte tekrar gündeme getirdi. İntihar eden ya da intihara teşebbüs edenler daha çok 15-24 yaş arasındaki genç kadınlardı. Yapılan ilk araştırma ve gözlemlere göre intihar nedenleri arasında daha çok arkadaş ve eş seçimi yönünde baskılar, zorla evlendirilme, resmi nikah yapmama, bekaret gibi kadın üzerinde denetim kurmanın çeşitli biçimleri yer almaktaydı. Acaba kadınlar intiharı seçerek, kendilerini kaçınılmaz olarak bekleyen bir cezadan, bir tür cemaat adaletinden mi kaçıyorlardı? Aile namusu adına öldürülme, ya da kendi canına kıyım ... İki farklı eylemi içi içe geçiren ve her ikisinde de temel rol oynayan benzer toplumsal dinamikler, özellikle de kadın cinselliğinin kontrolüne dayalı namusla ilgili değerler mi? Bu değerler, göç, yoksulluk, politik çatışma ve yeni yaşam koşullarına uyum sağlamadaki zorluklardan nasıl etkileniyor?

Henüz bu sorulara yanıt verecek bilgilere sahip değiliz. Benim bu makalede yapacağım da mevcut sınırlı sayıda araştırma, bazı kuruluşların raporları, gazete haberleri ve benzer dokümanlarda yer alan verileri bir araya getirerek, olayların öznesi konumundaki kadını çevreleyen koşulları, onun üzerindeki denetim mekanizmalarının gücünü, kadın cinselliğini kontrolü zorlaştıran bazı gelişmeleri ortaya koymak, konuşulmayan ve söylenmeyenler üzerinde de düşünerek, aile namusuna dayalı cinayetler ile genç kadınların intihar etmeyi seçişleri arasındaki bağlantıları yakalamaya çalışmak olacaktır. Söze, daha genel bir çerçevede namus cinayetlerinin gerçekleştiği coğrafyanın düşündüklerine değinerek başlamak istiyorum.

Kadın Cinselliğini Kontrol: Ataerkil Toplumların Ayırıcı Özelliği

Sistemik istatistiksel verilere sahip olmamakla birlikte, mevcut araştırmalar ve gazete arşivlerinin taranması sonucunda Türkiye'de 1994-1999 yılları arasında 'namus cinayeti' kategorisine yerleştirilebilecek 15 kadar olaya rastlıyoruz. Bu sayı yalnızca kent merkezlerinde işlenen, kadınların aile meclislerinin kararı ile öldürüldüğü cinayetleri ve onların da basına yansıyanlarını kapsadığı için büyük bir olasılıkla gerçek sayının oldukça altında.

Bu tür cinayetlerin işlendiği diğer ülkelerde de resmi istatistiklere ulaşmak zor. Ancak, farklı adlar altında da olsa (örneğin Meksika'daki tutku cinayetleri de bu kategoriye dahil ediliyor), çok geniş bir coğrafyada namusa dayalı cinayetlerin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Lübnan'da, Suriye'de, Irak'ta, İsrail'de Araplar arasında her yıl yüzlerce namus cinayeti işlendiğini dış basını tarayarak görmek mümkün. Yemen'de, Sanaa Üniversitesi Kadın Çalışmaları Programı'nın yaptığı bir araştırmaya göre 1997 yılında 400 kadın aile namusunun korunması adına öldürülmüş. Ürdün resmi istatistikleri, bu ülkede işlenen dört cinayetten birinin namusa dayalı olduğunu ve nüfusu dört milyonluk ülkede her yıl 25 kadının bu nedenle öldürüldüğünü ortaya koyuyor. Mısır için ise bu sayı 1995 yılında 52 olarak saptanmış. Sayı konusunda kesin bir saptama yapmak mümkün olmamakla birlikte Hindistan ve Pakistan da bu tür cinayetlerin işlendiğini ülkeler arasında yer alıyor (The New York Times on the Web, 20 Haziran, 1999).

* Çankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Namus cinayetlerinin daha çok Arap ülkelerinde gerçekleşmesi, bu cinayetlerde belirleyici rol oynayan kadının namusuyla ilgili değerlerin İslamiyet'ten kaynaklandığı düşüncesine yol açmıştır. Ancak, kadın cinselliğini aile namusunun simgesi kabul eden, ailenin erkek üyelerini (kadın bekar iken babası ve erkek kardeşlerini, evlendikten sonra ise esas olarak kocasını) kadını bu alanda korumakla yükümlü kılan ahlak anlayışlarının İslamiyet'ten çok daha eski olduğunu biliyoruz. Bu değerler bugün de sadece İslam ülkelerinde değil, Hıristiyan olan Akdeniz ülkelerinin bazılarında da geçerlidir (Koçtürk, 1992: 56-57). Gerçi, ataerkilliğin köklerinin gücünü, çeşitli ülkelerin özelliklerinden de hareket ederek açıklamak bu yazının sınırlarını aşar. Ancak namus cinayetlerinin çoğunlukla İslam ülkelerinde gerçekleşmesinin olayın tek boyutlu ve indirgemeci biçimde ele alınmasına yol açtığını düşünerek bu konuya geçerken de olsa değinme gereksinimi duydum.

Kadın cinselliğinin çok sıkı bir biçimde denetlenmesi ataerkil toplumların ayırt edici özelliği olmuştur. Arkeolojik araştırmalar ataerkilliğin belirtilerine Ortadoğu'nun her yerinde Tunç Çağında rastlandığını ortaya koymaktadır. Eski Mezopotamya'da ataerkil toplum düzenine geçiş neolitik düzende kent devletlerinin ortaya çıkışıyla birlikte gerçekleşirken, kurumsallaşması, devlet güvencesine kavuşması, kadınların tüm toplumsal kurumlara katılımını sınırlayıcı bir nitelik kazanması, savaşlar, üretim ilişkileri, sınıfsal yapı gibi faktörlere bağlı olarak farklı topluluklarda farklı hız ve biçimlerde olmuştur (Badinter, 1992: 83-119; Bertay F.,1995:80-93). Bu süreç içinde en genel çerçevede düşünüldüğünde tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışı da içinde doğdukları ataerkil yapıların özelliğinden etkilenmiş, ama bir taraftan da bu yapıları güçlendirmiştir. E. Badinter, mutlak iktidar sistemi olarak ataerkilliğin kesin şekline her şeye kadir Tanrı'nın tanrıçaların yerini almasıyla kavuştuğunu anlatır ve "*sanki babanın iktidarını sağlama almak için Tanrı'yı erkekler icat etmiştir*", der (Badinter:87). Tek tanrılı dinlerin hepsi de birbirine yakın bir coğrafyada, benzer koşullarda doğmuş ve belki de en başta bu nedenle, özellikle kadın bedeninin denetlenmesi ve buna ilişkin değerler konusunda ortak özellikler taşımışlardır (Bertay F.,1995:211-212).

Bugün, ataerkilliğin ilk izlerine rastlanan bir coğrafyada bu tür cinayetlerin başka yerlere kıyasla daha fazla olmasının nedenlerini, ataerkilliğin köklerinin çok derinlere gitmesinin ötesinde, canlılığını da koruyabilmesine olanak veren toplumsal yapıların varlıklarını sürdürmesinde arayabiliriz.

Kadının Bekareti, Erkeğin Onuru

Ataerkil toplumlara özgü değerler, kadın ve erkek için şerefli davranışın anlamını farklı tanımlar. Erkeğin, kendisinin ve ailesinin onurunu korumak için *aktif* bir rol alması beklenirken, kadından beklenen saflığını (bekaretini) koruması, yani *pasif* bir görevdir. Endüstri öncesi toplum yapılarının kimi özelliklerini taşıyan, küçük, kırsal, cemaat ilişkilerinin önemli olduğu topluluklarda, erkeğin aile şerefini koruma becerisi, kamusal alanda kendisine duyulan güvenin de belirleyicisidir. Böylece, kadının namus ve şerefi, erkekler tarafından manipüle edilen ve denetlenen ama erkeğin toplumsal konumunu belirleyen önemli bir unsur olarak ortaya çıkar (Goddard, 1987:167-168). Örneğin, bekaretin kadının toplumsal cinsiyetinin en önemli unsuru olduğu Arap topluluklarında, kadınlık rolünün kurallarını yerine getirmeyen, 'sınırlarını aşan' bir kız kardeşi cezalandırmayan Arap erkeği de toplumsal rolünü yitirmiş, bir kadın ya da kısırlaştırılmış bir erkek konumuna düşmüş kabul edilir (Abu-Odeh, 2000: 370-375)

Sosyalizasyon sürecinde kız ve erkek çocuklar, bu değerleri öğrenirler. Daha küçük bir çocuk iken kendi bedenlerinin aileleri için ne anlama geldiğini öğrenen genç kızlar, onu titizlikle koruması gerektiğini içselleştirir; kendi bedenlerinin istekleri ve karşı cinsle ilişkiler konusunda endişe ve utanç taşır ve en küçük kural-dışı hareketlerinin cezasının çok ağır olacağı korkusunu taşıyarak yaşamayı öğrenirler.

Bir erkekle kendi isteğiyle cinsel ilişkide bulunmak veya tecavüze uğramak, kadınları kendi başına aşamayacakları bir ayıpla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu lekeyi ancak aile erkeklerinden oluşan meclislerin vereceği ölüm hükümlerinin temizleyeceğini, bu meclislerde yeri olmayan kadınlar da içselleştirmişlerdir. Böyle bir durumda genç kızın ya da kadının cinsel

ilişkide bulunduğu erkekle evlenmesi de çoğu kez bir çözüm sayılmaz. Kadının en başta fiziksel anlamda, en iyi koşulda da sosyal anlamda ortadan kaldırılması, yani kendisinden çok yaşlı birisiyle evlendirilip, bulunduğu yerden sürülmesi, toplumdaki dışlanması gerekmektedir. Türkiye'de töreye bağlı cinayetlerde olaya neden olan konuları incelediğimizde, özellikle genç kızların kadının aile namusuna zarar verdiği düşünülen hareketlerinin bazen radyodan, "sevip de kavuşamayanlara" diye ilan edilen bir şarkıyı isteyenler arasında adının okunması, ya da bir arkadaşıyla kent merkezindeki sinemaya gitmek kadar masum olduğunu görürüz. Bütün bunlar, kadın cinselliği üzerindeki kontrolün ne denli sıkı olduğunu gösterir.

Ataerkil namus ve şeref anlayışına ait değerler, zaman içinde maddi koşulların değişmesine ve kadının cinselliğini denetlemeyi zorlaştıran bazı gelişmelere rağmen direnç gösterirler. Bunun temel nedenlerinden biri, sosyalizasyon süreci içinde kadınlar tarafından da içselleştirilip, çocukların yetiştirilmesinde yeniden üretilerek diğer nesillere taşınmalarıdır. Öyle ki, zaman içinde yaygınlaşır, belli bir dine bağlılığı olsun ya da olmasın herkes tarafından tüm toplum için geçerli ve doğal olarak uyulması gereken normlar olarak meşruiyet kazanırlar. Bir diğer neden de, özellikle bir topluluğun ya da etnik grubun kendisini tehdit altında gördüğü dönemde kimliğini koruma adına varlığının önemli bir parçası olan değerlere ve törelere daha da sıkı sarılmasıdır. Geleneksel değerlere keskin bir biçimde sarılmanın trajik bazı sonuçlarıyla yurt dışında yaşayan göçmenler arasında karşılaşıyoruz. Kimi durumlarda birinci kuşak göçmenlerin geleneklerine sahip çıkma adına eğitimini göç edilen ülkede almış ikinci kuşak üzerinde yaptığı baskılar; sosyal hizmet veren kurumların gençlere kimi olanaklar sunarken, aileleriyle yeterince ilgilenmemesi ve göçmenlerle ilgili politikalarındaki yetersizlikler çatışmanın daha şiddetli yaşanmasına yol açabilmektedir.³ Ataerkil değerlerin kırılması, çok sancılı ve uzun bir süreçtir ve modern toplumlarda bu süreç çok köklü değişikliklerle birlikte yaşanmıştır.

Kadın Cinselliği Üzerinde Denetimi Zorlaştıran Gelişmeler

Kadın cinselliği üzerindeki erkek kontrolü, modern toplumlarda, Sanayi Devrimi sonrasında, yaşam ve çalışma ortamlarının birbirinden ayrılması, eş seçimi ve aile yapısındaki değişiklikler, seksin üreme ihtiyaçlarından kopması, kadınların eğitim olanaklarının artması ve toplumsal yaşama daha yüksek oranlarda katılmaları gibi bir dizi değişim içinde, erkeklerin kamusal alandaki hakimiyetlerinin kırılmasından da etkilenerek azalmaya başlamıştır. Modern toplumlarda bu sürecin nasıl geliştiğini anlatan A. Giddens, "kadınlar eskisinden çok daha sık anonim kamusal çevrelerde yaşıyor ve çalışıyorlar; cinsiyetleri yalıtılan 'ayrı ve eşitsiz' ayrımlar önemli ölçüde çökmüş durumda... Erkek cinsel şiddeti artık önemli oranda ataerkil tahakkümün devamından çok güvensizlik ve yetersizlikten kaynaklanıyor"(Giddens, 1994:116) derken bu süreç içinde erkek şiddetinin artması ve erkek cinselliğinin zorlayıcı yönünün ortaya çıkması konusunda da açıklama getirmeye çalışmaktadır. Kadınlar üzerinde gitgide artan şiddet, onların daha çok tecavüze uğramaları, dövülmeleri, hatta öldürülmeleri, şiddet içermeyen cinsel ilişkilerdeki ana unsurları, özellikle de cinsel nesnenin boyun eğdirilerek fethedilmesini içermektedir (A. Giddens, 1994, s.106-116)

Ataerkilliğin gücünü yitirmesine yol açan süreçler her toplumda aynı biçimde yaşanmamış ve daha önce de belirttiğimiz gibi özellikle ilk ataerkillik toplumlarının atıldığı Ortadoğu ülkelerinin bir kısmında canlılığını korumuştur. Ancak, bugün, bekaretin kadının toplumsal cinsiyetinin önemli bir unsuru olduğu ve sıkı kontrol altında tutulduğu, namus cinayetlerinin de daha sık görüldüğü ülkeler ve topluluklar da çeşitli yapısal değişimlere uğruyorlar; her biri kendi toplumsal özellikleri içinde, savaşlar, göçler gibi insan ilişkilerini altüst eden olaylardan etkileniyorlar. Bir taraftan kız çocuklarının eğitim olanakları artarken, aileyi geçindirmenin zorlaştığı ekonomik koşullarda, kızların da çalışmaya başlaması bakireliğin kontrol edilmesini zorlaştıran koşullar yaratıyor (Mernissi, 2000:211-214). Toplumsal ve ekonomik değişimin yol açtığı aile yapılarındaki değişiklikler, ataerkil ailenin dağılması, aile-içi otorite ilişkilerinin değişmesi, namusa ilişkin değerlerin de yeniden tanımlanmasını gerektiriyor (Ruggi, 2000: 398). Gerçi, bu alandaki araştırmaların da ortaya koyduğu gibi ataerkilliğin çözümlüşüne yol açan toplumsal-ekonomik değişikliklerin toplumsal cinsiyetle ilgili rol kalıplarını da değiştirdiğini bilmekle birlikte, bu süreçler sonucunda kadınların özgürleşeceğini, aile üzerindeki otoritelerinin

farklı toplum yapılarında benzer biçimde değişeceğini ileri süremeyiz. (Kandiyoti, D., 1997: 21-48) Değişim sürecinde, eski toplumsal yapılara ait değerlerin korunmasının zorlaştığı, yeni değerlerin ise tam olarak belirlenmediği, kendi içinde çelişkiler taşıyan karmaşık yapılarda, üstelik toplum tarafından açıkça konuşulmasına izin verilmeyen cinsellikle ilgili birçok konuyu da (ensest, evlilik içi tecavüz gibi) ele almamız gerektiğinden cinsellikle ilgili değerlerin hangi kültürel pratikler içinde, hangi etkiler altında ve nasıl değiştiğini tüm boyutları ile kavramakta zorlanıyoruz.

Türkiye'de de özellikle aşiret ilişkilerinin güçlü olduğu topluluklarda kırdan kente göç ile yaşanan değişiklikler, hem kadınlarda, hem de erkeklerde bazı değişimlere yol açarken, genç kızların ve kadınların talepleriyle erkeklerin onlardan beklentileri arasındaki çelişkiler büyümektedir. Ataerkil değerlerin belirlediği kadın ve erkek kimliklerinin *her alanı kuşatan ve değişmez kabul edilen* bazı unsurlarının meşruiyeti sorgulanmaya başlanmaktadır. Bu durumda, cinselliği tümüyle erkeklerin kontrolü altında olan kadının yeni ortamlarda farklı deneyimler yaşayabileceği olasılığı bile erkekleri daha baskıcı yapabilir mi? Hele ki, ekonomik ve toplumsal güvensizlikler karşısında aşiret bağları ve geniş ailenin varlığı önemli bir istikrar ve dayanak kaynağı oluşturuyor ise ve erkek, kimliğini oluşturan değerlerini tehdit altında hissediyorsa... Bu durumda, kadınların vereceği tepkiler ne olacaktır? Genelde toplum, erkeklerden ve kadınlardan ne tür davranışlar beklemektedir?

Koşullar Şiddeti Büyütüyor mu?

Mehmet Faraç, "Töre Kıskaçında Kadın " adlı çalışmasında, kadınlar üzerinde töre yasalarının en acımasız uygulandığı yerin, GAP bölgesinde etnik yapısında Arap ve Kürt kökenlilerin çoğunlukta olduğu ve gecekondulaşma oranının %70'leri bulunduğu Şanlıurfa olduğunu anlatıyor (M. Faraç, 1998: 9-15). Ülkemizde 2000 yılının ikinci yarısında beklenmedik bir biçimde artan kadın intiharlarının gerçekleştiği yerlerin başında da yine Güneydoğu Anadolu Bölgesi kentleri, özellikle de Batman geliyordu. 1997 yılında bu bölgede yapılan bazı araştırmalar yükselen intihar oranlarına dikkati çekmişti. 1991-1997 yılları arasında ülkemizde Ege Bölgesi dışında tüm bölgelerde intiharlarda bir artış görülürken, Güneydoğu Anadolu bölgesi, %167 artış ile en yüksek intihar oranına sahip 4. bölge durumundaydı. (Halis, 2001: 83) Batman'da ise 2000 yılının ilk sekiz ayındaki intiharlar, 100 binde 6.42 ile Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katına ulaştı. (T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Batman'da Artma Eğilimi Gösteren İntihar Olaylarının İncelenmesi Raporu, Ekim 2000). Üstelik, intihar edenlerin %80.8'i kadın (22 kişi) ve çoğunluğu 13-24 yaş arasındaydı. Batman dışında, son altı ayda Muş'ta intihar eden genç kız sayısı 28 iken, Diyarbakır'da da son bir yıl içinde 70'i ölümlü sonuçlanan 200 intihar girişiminden yarıdan fazlası kadındı (Tuncer H., Radikal, 8 Ekim 2000).

Karmaşık bir yeniden yapılanmaya uğrayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde aşiret bağları, kimi değişikliklere uğrasa da, genelde kadınlar ve genç kızlar üzerindeki ataerkil baskı mekanizmalarının sürmesine uygun bir yapının egemen olduğu söylenebilir. GAP Bölgesi'nde 1994 yılında yapılan bir araştırmaya göre, eski ve yeni birçok üretim biçimi bir arada , birbirinden etkilenecek ve farklılaşarak varolma mücadelesi vermektedir. Farklı diller konuşan, farklı geleneklere sahip, birbirlerine aşiret bağlarıyla bağlı cemaatlar da bölgenin teknolojik olarak değişmesi ve dışarıya açılması ile farklılaşarak varlıklarını sürdürmektedirler (Türkiye Kalkınma Vakfı, 1994: 6-7).

Yine bu araştırmanın kapsadığı yerleşim birimlerinden (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa ve bu illere ait 81 köy) alınan bilgilere göre bu bölgedeki evlilikler daha çok kan bağına dayalı toplumsal ilişki örüntüleriyle düzenlenmekte olup, başlık, berdel ve kuma uygulamaları yaygındır. Ayrıca, Ortadoğu'daki diğer Arap ve Kürt topluluklarına benzer biçimde yakın akraba evlilikleri, özellikle de amca oğlu evliliği de yaygın olarak görülmektedir. Akraba evliliklerinin oranı da bölgenin kırsal kesiminde %52.4, kentlerde %36.3 ile Türkiye geneline kıyasla oldukça yüksektir. Evlenmelerle ilgili bir diğer özellik de, Türkiye'de kadınlar için ortalama evlenme yaşı 18.9 iken , bölgenin kırsal alanında ortalama evlilik yaşınının 17, kentlerde 17.5 olmasıdır. Kadınların %73'ü daha 18 yaşına gelmeden evlenmektedirler (TC Başbakanlık GAP İdaresi, 1999: 9).

GAP Bölgesi'ndeki okullaşma oranları Türkiye geneli ile kıyaslandığında tüm eğitim düzeylerinde daha düşüktür (TC Başbakanlık GAP İdaresi, 1999:20). Ayrıca, bölgede kız ve erkek öğrencilerin okullaşma oranları açısından belirgin farklar görülmektedir. 1994-1995 öğretim yılında kız çocukların ilkokula gitme oranı %66.2 iken, erkek çocukları %76.52'tir. İlkokul sonrasında bu fark, kız öğrencilerin eğitimi daha erken yaşlarda bırakmaları nedeniyle artmaktadır (TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1998:9). 1993 'de, bölgede 15-55 yaş arası kadınların kırsal alanda %76'sı, kentlerde ise %45'i okur-yazar değildir (TC Başbakanlık GAP İdaresi, 1999: 21).

İntiharların, özellikle de kadın intiharlarının çarpıcı bir biçimde arttığı Batman da hızlı yapı değişikliğine uğrayan, kırsal kesimden çok yoğun göç alan, bunu kaldıracak istihdam ve altyapı olanakları mevcut olmayan, yetersiz ve sağlıksız konut koşulları, işsizlik ve gelir dağılımındaki dengesizliklerin ciddi bir biçimde yaşandığı bir yerleşim yeridir. Örneğin, TPAO, TÜPRAŞ, BOTAŞ'ın içinde bulunduğu güvenlik çemberinde yaşayanlar ile "diğer Batman" diye adlandırılan yerleşim yerleri arasında sosyal ve kültürel açıdan önemli farklar bulunmaktadır (TC Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 2000: 4) Benzer bir durum, Diyarbakır'daki Ofis bölgesi ile göç edenlerin daha çok yerleştiği Bağlar ve Huzurevleri gibi bölgelerin belli bir bölümü için de ileri sürülebilir ve nitekim Diyarbakır'daki intihar olaylarının çoğunluğu da Bağlar semtinde gerçekleşmiştir.

Batman'da il genelinde okur-yazar oranı %74 olup, okula gidenlerin oranları da kız ve erkek öğrenciler açısından incelendiğinde kız öğrenci sayısı 39 bin, erkek öğrenci sayısı ise 61 bindir. Orta öğretim ve üstü eğitim kurumlarına devam eden kız öğrenci sayısı ise yalnızca 4210'dur (TC. Aile Araştırma Kurumu, 2000:6).

Güneydoğu Anadolu'da, resmi ya da gönüllü hizmet ve dayanışma kurumları da son derece yetersizdir. Aşiret ilişkilerinin (göçebelige dayanmasa da) belli ölçüde varlığını sürdürdüğü topluluklarda, insanlara güven veren ve dayanışma sağlayan da daha çok bu tür ilişkiler olmaktadır. Bu bölgede yaşayan insanların önemli bir kısmı kan bağına dayanmayan bir dayanışmanın da olabileceğini, farklı temellerde örgütlenmiş kuruluşların da onlara hizmet ve dayanışma sağlayabileceğini henüz yeterince görmüş değildir.

Değerleri Sarsan Unsurlar ve Yalnızlaşma

Kadının namusu ve bekaretiyle ilişkin değerler de yaşanan hızlı toplumsal yapı değişiklikleri ve yoğun göç çerçevesinde, yeni ile eskinin, 'internet café'ler ve lüks eğlence merkezlerinin renkli ışıkları ile elektriği sık sık kesilen yoksul semtlerin daracık konutlarının, törelerin, geleneklerin dar kalıplarından kurtulmak isteyenler ile onlardan başka sarılacak bir şeyi kalmadığını düşünenlerin ve buna benzer birçok faktörün birbiriyle çeliştiği bir ortamda sarsılmakta, farklı biçimler almaktadır. Dört duvar arasında sıkışıp kalmış, erken evlendirilmiş, ya da henüz evlenmemiş ama okula gönderilmeyen, toplumsal yaşama her hangi bir biçimde katılamayan genç kadınlar, büyük kentin başka yerlerinde yaşananların, hemcinslerinin yaşantılarının kendi yaşamları gibi olmadığını artık daha yakından izleyebilmektedirler. Farklı toplumsal sınıflara ait başka kadınların tüketim ve yaşantılarına olan özlem medyanın aktardığı mesajlarla da beslenmektedir. Kıyaslama olanağı, şimdiye dek sorgulamadıkları normlara uygun davranmalarını, baskıya boyun eğmelerini zorlaştırmaktadır. Hatta kimi durumlarda bu farklı yaşamlara özenip, belki bu büyük kentte izlenemeyeceklerini de düşünerek, daha önce cesaret edemeyecekleri, kendilerine yıllardır öğretilenlere ters düşen küçük maceralara girişmeye kalkmaktadırlar. Yaşadıkları korkulara ve daha sonra belki onları ölüme götürebilecek baskıların farkında olmalarına rağmen hiçbir şey yapmamakta, ama gün be gün içlerinde büyüttükleri çelişkileri taşıyamama noktasına gelmektedirler.

M. Faraç'ın kitabında özetlenen örnek vakalar ve 1994-1999 gazete taramalarından elde ettiğimiz bilgiler namus gerekçesiyle öldürülen kadınların daha çok 12-20 yaşlarında ve bekar olduğunu gösteriyor. Evli olanların ise, daha çok yoksulluktan ya da aile baskısıyla ve imam nikahı ile akrabalarla evlendirilmiş kadınlar olduğu görülüyor. Aile meclislerinin aldığı kararlar ve çoğu kez yaşları 18'in altında aileden erkek çocuklarına işletilen cinayetlerde neden kadının

her zaman aile namusuna zarar verdiği düşünölen bir eylemde bulunmuş olmasıdır. Bu eylem, kent merkezinde bir sinemaya gitmek de olabilir, sevdiğine kaçmak, sevdiği tarafından kaçırılmak, sevdiği kişi ile cinsel ilişkide bulunmak da... Her durumda ataerki değerlerin belirlediği kadın kimliğinin sınırları aşılmış olmakta ve aile bu 'utancı' taşımak istememektedir.

Batman'da 2000 yılında intihar eden, ya da intihar teşebbüsünde bulunan 134 kişiden ölen 42'sinin 26'sı kadındır. Gerek bu kadınların, gerekse Diyarbakır'da intihar edenlerin hikayeleri bunların çoğunluğunun genç (13-24 yaşları arasında) ve bekar olduklarını gösteriyor. İntihar nedenleri arasında, namus cinayetlerine kurban gidenlerinkine benzeyen, kadın olarak yaşamının ve cinselliğinin kontrol edilmesinin yarattığı sorunları içeren konular ağırlıkta. Bekaretini bir kaza nedeniyle yitirmiş olan genç kıı toplum dışlıyor ve evlenmesi engelleniyor; eğitim görmek isteyen bir başkasının okula gitmesini baba engelliyor; genç kıı ailesinin istemediği kişi ile kaçıyor; kendi isteği dışında bir kişi ile aile zoruyla evlendiriliyor; genç kadının üzerine eşi kuma getiriyor ya da bir türlü kendisi ile resmi nikah yapmıyor; çok küçük yaşından beri okula gönderilmiyor ve kıı çocuk olarak evde yetişkin sorumlulukları taşıyor; birlikte olmak istediği arkadaşlarıyla görüşmemesi yönünde ailesi baskı yapıyor (Halis, 2001:7-72). İntiharların arka planında yer alan hikayeler çoğu kez bunlar... Ender bazı durumlarda ise, ailesinin genç kıı tanıdığı kimi özgürlükler o çevrede hoşgörö ile karşılanmıyor ve genç kıı, genelde benimsenen kadın rolünden farklı yaşamak isteği ile bulunduğu toplumdan dışlanmak istememe arasındaki ikilemin gerilimini yaşıyor.

Bu hikayelere yansıyan bir unsur da özellikle göç etmiş olan genç kızların gitgide kendi aileleri ve yakın çevreleriyle iletişim kurmakta zorlanmaları, yeni ortamlarında kendilerini yabancı ve güvensiz hissetmeleri, farklı çevreler ve arkadaşlıklar edinemedikleri koşulda da bir paylaşım eksikliği ve yalnızlık içine itilmeleri... İntihar eden kızlarının bunu neden yaptığını bir türlü kavrayamayan, hiç bir açıklama getiremeyen, "*ölmelerini gerektirecek bir şey yoktu*" ya da "*hiç bir derdi yoktu, bir tek bakire değildi*" diyen aile fertlerinin sözleri de bir anlamda bu iletişimsizliği yansıtıyor. Evli olan kadınların ise evinde eşlerinden gördükleri şiddet karşısında sığınabilecekleri bir yer yok. Toplumun, aile-içi şiddeti ailenin bir iç sorunu olarak değerlendirdiği ve çoğu kez de tarafsız kalmayı tercih ettiği koşullarda, karakol da, kendi aileleri de kadınları koca evine geri yollamak dışında bir şey yapmıyor.

Bu arada, geleneklerin yönlendirmesiyle, kadının cinselliğini kontrol altında tutmayı kendilerine verilmiş kutsal bir görev gibi taşıyan erkeklerin de, kentte gördükleri ve yaşadıklarından şimdiye dek içselleştirdikleri değerler sarsılacak biçimde etkilenemediklerini düşünemeyiz. Kuşkusuz onlar da , özellikle daha genç olanları, kent merkezinin olanakları ile kendi yaşamları arasındaki çelişkilerin farkındalar, onlar da farklı yaşam biçimleriyle kendilerininkini kıyaslayıp, farklı özelemler duyuyorlar. Ama öte yanda, kıı kardeşlerinin, eşlerinin, kentteki kadınlar gibi okuyup, çalıştığı, başka erkeklerle bir arada olduğu koşulları, hele onlardan biriyle ilişki kurabileceklerini de düşünüyorlar ve bu durum onları kaygılandırıyor. Yakın akrabaları olmayan yabancı erkeklerle birlikte olmanın yaratacağı 'tehlikeler' bir yana, kadınların ekonomik açıdan güçlenmeleri ve kamusal alana çıkmaları, erkek otoritesine karşı çıkabilecekleri bir güç elde etmelerine de yol açmaz mı? Bu düşüncenin yarattığı kaygı her hangi bir kaygı değil; yıllardır elde tutulan bir iktidar konumunun yitilmesi endişesi. Kimliğini, benliğini yitirmek gibi bir şey. Buna karşı direnmenin bir yolu ise daha fazla baskı ve şiddete yönelmekten geçiyor. Yakın çevrelerinin baskısı onları, ne olursa olsun, kutsal saydıkları değerlere sahip çıkmaya yönlendirebiliyor. Belki de şiddetin boyutları, erkeklerin ekonomik ve toplumsal açıdan daha güvensiz, daha desteksiz oldukları koşullarda artıyor...

Hukuk Kimden Yana?

Kadın cinselliğinin kontrol edilmesine dayanan şiddet uygulamalarında ve namus gerekçesiyle işlenen cinayetlerde suçlu işleyene karşı diğer katil vakalarında olduğundan farklı bir yaklaşım, adeta bir hoşgörö vardır. Bu tür cinayetler genellikle çocuk yaşta gençlere işletildiği için, öldürenler de törelerin kurbanı olarak görülür. Kaldı ki, aile namusunu korumak bir erkek için şerefli bir görev olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu tür suçlara karşı toplumda sessiz bir

kabul olduğu söylenebilir (Özgür S. ve. Sunar D.,1982:357). Ne yazık ki, bu sessiz kabulü, yasalar ve bu tür cinayetlerde alınan mahkeme kararları da bir anlamda desteklemektedir.

Hukuk, kadının toplumsal kimliğini genelde aile temelinde belirlediği için, namus cinayetlerinin en yoğun olarak yaşandığı Arap ülkelerinin bir kısmında, Fas'da, Ürdün'de, Suriye'de yasalar da ailedeki erkeklerin bu sorumluluğunu güçlendirici bir biçimde düzenlenmiştir. Aile, kendi namus ve şerefini korumakla yükümlü tutulduğu için, bu tür cinayetleri işleyenler ceza dışında bırakılabilmekte, ya da önemli indirimlerden yararlanmaktadırlar (Words and Deeds, July 1999:29-30).

1997 yılında İsrail'de yaşayan Filistin'li kadınlarla ilgili gönüllü kuruluşlar tarafından hazırlanmış bir raporda aile namusunu kirleten kadınlara erkeklerin ne tür cezalar verdiği üzerinde duruluyor; toplumun, polisin ve hakimlerin bu tür olaylarda aldıkları tavırlar sergileniyor. Erkeklerin, cezayı hak ettiğini düşündükleri kadınların adlarını taşıyan listeleri topluluk içinde dağıttıklarından söz ediliyor. Aile bireylerinin cinayeti işleyen kişi ile işbirliğine girmelerinin yanı sıra, toplum, en vahşi cinayetlerde bile suçluya bir kahraman gibi davranabiliyor. Daha da önemlisi, polisin ve hakimlerin bu tür olayları bir aile-içi sorun olarak değerlendirmesi, kültürel değerlerin, geleneklerin hafifletici unsur olarak kabul edilip, ceza indirimine gidilmesi (The Working Group on the Status of Palestinian Women in İsrail, 1997).

Türkiye'de de bu tür davalarda yargı, benzer ceza indirimlerine gidebiliyor. Gaziantep, Şanlıurfa, Van ve Kilis'de son yedi yılda 30 kadar dosyayı inceleyen Av. V. Yirmibeşoğlu, bu dosyaların ortak noktasının Türk Ceza Kanunu'nun 462. maddesi temelinde özel tahrik öngörülmesi ve hafifletici nedenlerin işletilmesi olduğunu belirtiyor (*Şabah Gazetesi*, 3 Ocak 1999). Çarpıcı bir örnek olarak, 1997 yılında kocasını bırakıp, sevdiği adama kaçtı diye aile meclisi tarafından boğazı sıkılıp, öldüğü gerekçesiyle Fırat'a atılan Gönül'ün aile meclisi üyelerine verilen 16'şar yıllık hapis cezasının, ağır tahrik nedeniyle 4.5 yıla indirilmesini hatırlayabiliriz. 1996'da Urfa'da bir meydana, herkesin gözü önünde boğazı kesilerek öldürülen Sevdanın, cinayeti işleyen 14 yaşındaki amca oğlu da yaş indiriminden yararlanarak sonuçta 2 yıl 8 ay cezaevinde yatıp, çıkmıştı.(Faraç M.,1998:63)

Müdahale Alanları

Ataerkil değerlerin değişmesi sürecinde, kadınların yaşadıkları şiddet ve baskı karşısında onların seçeneklerini çoğaltma yönünde neler yapılabilir? Yazımın başında, namus cinayetleri konusunun 2000 yılındaki Pekin+5 toplantısında geleneksel şiddet uygulamaları kapsamında BM resmi belgelerine geçmesinin önemli bir dayanak ve kadınlar açısından bir kazanım olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştim. Ancak, bu tür kararların ve uluslararası toplantılarda verilen sözlerin kadınların yaşamında gerçek bir değişikliğe yol açabilmesi için devletlerin verdikleri taahhütlere sahip çıkmaları, sivil toplum kuruluşlarının da somut politikalar, yasa değişiklikleri ve eylem programları talepleriyle baskı oluşturma yönünde ısrarlılığı sürdürmeleri gerekiyor.

Namus gerekçesiyle işlenen cinayetler açısından, müdahale edilecek alanlardan biri hukuksal düzenlemeler olabilir. Ceza yasasının, cinayet işleyenlere ceza indirimi sağlayan 450/10, 453 ve 462. maddeleri gibi maddeler gözden geçirilip, değişikliklere gidilebilir. Cinayeti işlemiş olan kişinin cezasının çeşitli nedenlerle indirime uğramaması belli ölçüde caydırıcılık sağlayabilir. Ancak, yasal değişiklikler, gerekli toplumsal ve ekonomik önlemler alınmadığı, işsizliğin azalmadığı, yaşam koşullarının iyileşmediği, insanlar arasında bir güven ortamı yaratılmadığı, kadınlara toplumsal ve psikolojik destek veren kuruluşların geliştirilmediği, tehdit altında ve şiddete uğramış kadınlar için güvenli barınma koşulları sağlanmadığı, eğitim ve sosyal hizmet alanında çalışanlar için toplumsal cinsiyet konularını da içeren özel eğitimler düzenlenmediği sürece yeterince etkili olamayacaktır.

Bunların yanı sıra, bu bölgedeki ailelerin de talep ettiği gibi (Halis, 2001:69) anne ve babalar ile çocukları arasındaki iletişim kopukluklarını giderecek, tüm aile üyelerini bu konularda eğitecek, onlara sosyal ve psikolojik açıdan destek olacak kuruluşların geliştirilmesi önem taşımaktadır.

1995 yılından itibaren bölgede, Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında oluşturulan Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM'lar), belli sınırlılıklarına karşın, kadınlar için dört duvar arasından çıkıp, kendilerini ifade edecekleri alanlar yaratmakta, kadınlar, çeşitli becerileri edinmenin yanı sıra kendilerini dinleyen öğretmenler, güvенеbilecekleri kişiler, dertleşecek arkadaşlar bulmaktadırlar. Kadınların, mahallelerinde gidip birkaç saat geçirebilecekleri, yeni dostlar edinecekleri, onları anlayabilen, onların dilinde konuşabilen çeşitli konularda uzmanlardan destek alacakları yerlere gereksinimleri vardır. Diyarbakır'da 1997 yılında kurulan KA-MER'in çalışmaları ve bu kuruluşun Acil Yardım Hattı'na başvuran kadınların hikayeleri de bu tür destek merkezlerine olan gereksinimi ortaya koymaktadır.⁴

Bir diğer önemli nokta da 24-25 Kasım 2001'de Antalya'da yapılan 4. Kadın Sığınakları Kurultayı kararlarında da yer aldığı gibi namus gerekçesiyle cinayet işleyen erkek çocuklar ve eğer ölümlerle sona ermemiş ise mağdurlar için özel rehabilitasyon merkezlerinin açılmasıdır.

Bu arada, planlanacak her proje ve programda toplumsal cinsiyet boyutunun gözden kaçırılmamasını sağlamak, kadınların talepleri ve gereksinimlerinden hareket eden, onları güçlendiren, katılımcı, benimsetilebilir ve sürdürülebilir programlar oluşturmak, kamuya ait, özel ve gönüllü kuruluşlar arasında olası işbirliklerinin yaratıcı biçimlerini düşünmek ve kendi aralarındaki işbirliğini güçlendirmek açısından kadınların kurduğu ve kadınlara hizmet veren kuruluşlara önemli işler düşeceği açıktır.

Bitirirken

Bu çalışmada, büyük çapta ikincil kaynaklarla sınırlı olduğum için başlangıçta sorduğum sorularla ilgili yeterli düzeyde açıklama yapabildiğim söylenemez. Bölgenin ekonomik ve toplumsal koşullarıyla ilgili bazı verilerin ve daha çok kurumlardan alınan bilgilere dayalı araştırmaların elverdiği ölçüde namusla ilgili değerler ve bunların nasıl değişebileceği konusunda kimi olasılıklar üzerinde durdum. Daha çok da bu konularda soru sordum. İçinde yaşadıkları koşullardan çıkarak, namus gerekçesiyle cinayete kurban gidenler ile intiharı seçen kadınlar arasında bazı benzerliklere değindim; her vaka ile ilgili olarak hane bazında (ve benzer hanelerden) toplanmış verilere sahip olmadığım için sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan farklı yapılarıdaki ailelerde kadınları baskı altında tutan ataerkil değerlerin ne gibi farklılıklar gösterdiğini karşılaştırmalı bir biçimde ele almam mümkün olmadı. Bütün bunlar daha yapılacak çok iş olduğunu gösteriyor.

Ancak, her şeyi en başından ele almamız da gerekmiyor. Şimdiye dek ülkemizde, Ortadoğu ülkelerinde, Güney ve Doğu Asya'da yapılmış çok sayıda toplumsal yapı araştırmasında ataerkil yapıların değişim sürecinde erkek ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl değiştiği konusunda bize ipuçları sağlayacak zengin bir bilgi kaynağına sahibiz. Bu alanda geniş bir coğrafyada yapılmış araştırmaları değerlendiren Kandiyoti, zorunlu yerleşme, tarımın pazara açılması, şehirleşme ve işgücü göçlerini içeren geniş kapsamlı toplumsal değişiklikler çerçevesinde erkek egemenliğinin işleyiş mekanizmalarındaki değişiklikleri ortaya koymaya çalışmıştır. (Kandiyoti D., 1996: 22-62) Ataerkil örüntülerle ilgili böyle bir çalışmanın yapılmış olmasını önemli bir olanak olarak değerlendirirken, Kandiyoti'nin, hane ve sınıf bazındaki çözümlemenin ataerkilliğin kavranması konusunda yeterli olamayacağı, toplumsal cinsiyetin yeniden üretimine katkıda bulunan tüm toplumsal kurumların da bu açıdan incelenmesinin gerekliliği yönündeki yaklaşımını (Kandiyoti D., 1996: 169-173) ayrıca vurgulamaya değer buluyorum. Soruna bu açıdan yaklaşırsak, Güneydoğu'da ataerkil değerlerin çözümlenmesine ilişkin çalışmalarda, yalnızca hane bazında toplanacak verilerle yetinmeyiz; kadın ve erkek kimliklerinin belirlenmesinde rol oynayan diğer kurumları, etkileşim ve çatışma alanlarını da bir biçimde araştırma çerçevesi içine almak gerekir.

Güney Doğu Anadolu'nun değişen koşullarında kadın cinselliğini denetim altında tutan ataerkil değerler nasıl değişiyor? Değerlerin sarsılması sürecinde kadınlar ve erkekler ne gibi beklentilere giriyorlar ve tepkilerini nasıl gösteriyorlar? Toplumsal cinsiyet kimlikleri hangi kültürel pratiklerde, nerelerde, nasıl oluşturuluyor? *Bu soruların yanıtlarını verebilmek için niteliksel*

araştırma tekniklerinin uygun bir kullanımıyla hem kadınlara, hem de erkeklere yönelmek önem taşıyor. Ayrıca, tabu sayılan pek çok konuyu içerdiği için titizlikle çalışılması gereken bu alanda bölgeyi tanıyan insanlardan ve oradaki sivil toplum kuruluşlarından sağlanacak desteğin yararlı olacağı da açıktır.

Bu konuda yapılacak araştırmaların, belli koşullarda ataerkilliğin kırılma ya da direnme biçimlerini anlamak açısından yararlı olacağını, bu nedenle de akademik bir önem taşıdığını düşünüyorum. Ama sadece bu kadar değil. Eğer istenirse bu tür araştırmalar bölgede bu konuda yapılması gerekenlerle ilgili olarak üretilecek politikalara ve eylem planlarına da yön verebilir; bu alanda uğraş veren kişi ve kuruluşları güçlendirebilir.

NOTLAR

1. Bu çalışma, Aralık 2000'de *Kadınlar Dünyası* dergisinin 15. sayısında yer alan 'Töre Cinayetlerinden İntiharlara' yazısının genişletilmiş biçimidir.
2. Pekin Eylem Platformu ve Pekin+5 Sonuç Bildirgesi'nin tam metni Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından Eylül 2001'de bir kitap halinde yayınlanmıştır. Ayrıca bu dokümanlara internette www.kssgm.gov.tr adresinden ulaşılabilir. Bunların yanı sıra, Kadının İnsan Hakları Projesi ve Yeni Çözümler Vakfı İrtibat Bürosu'nun yayınladığı bir çalışmada da söz konusu uluslararası toplantıların hazırlık süreçleri, bu toplantılarda alınan kararlar, Türkiye'nin 1995 Pekin 4. Dünya Kadın Konferansı'nda verdiği taahhütler ve 2000 yılına dek bunların ne kadarını yerine getirdiği konusunda bilgilere yer verilmiştir. (KİHP- New Ways, Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri, İstanbul, 2001)
3. Geçtiğimiz Ocak ayı içinde İsveç'te babası tarafından öldürülen 26 yaşındaki Fadime Duman'ın hikayesi bu konuda çarpıcı bir örnek oluşturuyor. İkinci kuşak göçmen Fadime, İsveçli bir erkekle arkadaşlık ettiği için ağabeyleri ve babasının baskısıyla karşılaşır. Onları polise şikayet eder ve evinden de ayrılır. İsveç hükümeti, sosyal hizmetler dalında eğitim göre Fadime'ye yardımcı olmaya çalışır, ancak Fadime'nin ailesi kendi dar çevrelerinin baskısına terk edilir. Ailenin erkeklerinin kendi çevrelerinde küçük düşmesi, aile namusunun gerekli biçimde korunamaması, Fadime'nin trajik sonunu hazırlar. (C. Dünder, "Fadime Kötü Yola mı Düştü?", *Milliyet*, 26 Ocak 2002)
4. Kadınlar açısından bu tür destek merkezlerinin önemi ve bu yöndeki talep 2001'in Nisan ayında Diyarbakır'da yapılan "Güneydoğu'da Kadın: Sorunlar, İşbirliği ve İletişim" konulu atölye çalışmasında da sıklıkla dile getirilmiştir. Uçan Süpürge iletişim kuruluşunun üç aylık bülteni *Uçan Haber'in* yayın ekibi ile KA-MER'in ortak düzenlediği bu toplantının özeti ve bölgedeki kadın kuruluşlarıyla ilgili bazı bilgiler Ocak 2002'de kitapçık olarak yayınlanmıştır.

Kaynaklar

- Abu-Odeh, Lama (2000) 'Crimes of Honor and the Construction of Gender in Arab Societies' in Pinar İlkaraçan (ed.), **Women and Sexuality in Muslim Societies**, İstanbul: Özgün Ofset, p.. 363-381.
- Badinter, E. (1986) **Biri Ötekidir**, İstanbul:Afa Yayınları.
- Berktaş, F. (1996) **Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın**, İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları.
- Faraç, M. (1998) **Töre Kiskacında Kadın**, İstanbul: Çağdaş Yay.
- Giddens, A. (1994) **Mahremiyetin Dönüşümü**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goddard, Victoria (1987) 'Honor and Shame: The Control of Women's Sexuality and Group Identity in Naples' in Pat Kaplan (ed.) **The Cultural Construction of Sexuality, London and New York**: Tavistock Pub., p.166-192.
- Halis, M. (2001) **Batman'da Kadınlar Ölüyor**, İstanbul: Metis Yay.
- Kadının İnsan Hakları Projesi-New Ways (Aralık,2001) **Pekin+5: Birleşmiş Milletlerde Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri**, İstanbul: Stampa.
- Kalan, İ. (2000) 'Yasa Geleneğe Teslim Olamaz' , **Kadınlar Dünyası**, Sayı 15, s. 12-14.
- Kandiyoti, D. (1996) **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar- Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul: Metis Yay.

Koçtürk, T.(1992) **A Matter of Honor**, London: Zed Books.

Mernissi, Fatima (2000) 'The Muslim Concept of Active Women's Sexuality' in Pinar İlkkaracan (ed.), **Women and Sexuality in Muslim Societies**, İstanbul: Özgün Ofset, p.19-37.

Mernissi, Fatima (2000) 'Virginity and Patriarchy' in Pinar İlkkaracan (ed.), **Women and Sexuality in Muslim Societies**, İstanbul: Özgün Ofset, p.203-215.

Özgür, S. and D. Sunar (1982) Social Psychological Patterns of Homicide in Turkey: A Comparison of Male and Female Convicted Murderers in Çiğdem Kağıtçıbaşı (ed) **Sex roles, Family and Community in Turkey**, U.S: İndiana Press, p.349-381.

Ruggi, S. (2000) 'Commodifying Honor in Female Sexuality: Honor Killings in Palestine' in Pinar İlkkaracan (ed.), **Women and Sexuality in Muslim Societies**, İstanbul: Özgün Ofset, p.393-398.

TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı (2000) **Batman'da Artan Eğilim Gösteren İntihar Olaylarının İncelenmesi Raporu**, Ankara.

TC Başbakanlık GAP İdaresi (1999) **Southeastern Anatolia Project Social Action Plan**, Ankara.

TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (1998) **Cumhuriyet'in 75. Yılında Kadının Durumu**, Ankara.

TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (1999) **Töre Cinayetleri –Panel Bildirileri**, Ankara.

TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (2001) **Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi**, Ankara: Cem Web Ofset.

The Working Group on the Status of Palestinian Women in İsrail (1997) **NGO Report: The Status of Palestinian Women in İsrail**.

Türkiye Kalkınma Vakfı (1994) **GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegre Edilmesi Araştırması**, Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi.

Uçan Haber Bülteni Proje Grubu (2002) **Güneydoğu'da Kadın, Sorunlar, İşbirliği ve İletişim**, Ankara.

Uçan Haber, Kasım 2000, Sayı :10, s. 5, 11.

Gazeteler ve Web siteleri

Akman, N. 'Haftanın Sohbeti', **Sabah Gazetesi**, 3 Ocak,1999.

Bin Yıl, 2 Ekim 2000

Bin Yıl, 15 Ekim 2000

Cumhuriyet, 4 Ocak 2000

Cumhuriyet, 4 Ekim 2000

Cumhuriyet, 11 Ekim 2000

Cumhuriyet, 20 Haziran 2001

Hürriyet, 23 Şubat 1999

Hürriyet, 1 Nisan 1999

Hürriyet, 7 Nisan 1999

Hürriyet, 12 Nisan 1999

Hürriyet, 27 Nisan 1999

Hürriyet, 26 Haziran 1999

Hürriyet, 2 Temmuz 1999

Hürriyet, 15 Temmuz 1999

Hürriyet, 19 Temmuz 1999

Mağden, P. 'Karışık Urfa Tabağı', **Radikal**, 8 Mayıs, 1999.

Milliyet: 3 Aralık 1998.

Milliyet, 8 Aralık 1998

Milliyet, 1 Mart 1999

Milliyet, 14 Haziran 1999

Milliyet, 5 Temmuz 1999

Milliyet, 14 Ağustos 1999

Milliyet, 9 Ekim 2000

Milliyet, 19 Ekim 2000

Milliyet, 23 Ekim 2000

Milliyet, 24 Ekim 2000

Milliyet, 26 Ocak 2002

Milliyet, 11 Şubat 2002

Sabah, 3 Aralık 1998

Sabah, 8 Aralık 1998

Sabah, 16 Eylül 2000

The New York Times on the Web, 20 Haziran, 1999.

Tuncer, H. 'Doğu'da İhtihar Kiskacı', **Radikal**, 8 Ekim, 2000.

Words and Deeds, Holding Governments Accountable in the Beijing Review Process, July 1999. (www.equalitynow.org)